

בענין המפנה גבו כלפי ארון הקודש

הג"ר בנימין שלמה המבורגר שליט"א

מכון מורשת אשכנז

זהירות גדולה נזהרו רבותינו הראשונים מלהפנות גב לארון הקודש. ב'ספר חסידים' לרבי יהודה החסיד נאמר: "אדם שפותח ארון הקודש לא יפנה שכמו ופניו מן המזרח, שלא יפנה גבו ואחוריו כלפי הארון בתוך ד' אמות, אלא ברחוק ד' אמות מן הארון".^א הקפדה זו היתה מקובלת גם על פוסקי ספרד, כלשון הרמב"ם: "לא יחזיר אחוריו לספר תורה אלא אם כן היה גבוה ממנו עשרה טפחים".^ב

על כך הקפידו רבותינו שבאשכנז. רבי ישראל איסרלין בעל 'תרומת הדשן' (ק"ן-ר"ך) הורה לתלמידיו: "בית הכנסת שלנו נקרא 'בית המקדש מעט', והוי מקודש כמו עזרה דמקריב בתוכה... מכאן משמע שאין לעמוד שאחור שלו כנגד הארון הקודש, משום דארון הקודש דמי להיכל, אבל מכל מקום הכהנים או החזן עם הספר תורה משום כבוד הצבור מהפכים פניהם אל העם".^ג

למרות הרצון להימנע מהפניית הגב לצד ארון הקודש, הרי משום כבוד הציבור החזן עושה זאת בהביאו את ספר התורה אל הבימה, וכן הכהנים בברכם את העם הצריכים לעלות לדוכן. לעומת זאת הדרשן יכול למצוא בשטח בית הכנסת מקום שאינו מחייבו להפנות את גבו לארון הקודש, ובכך נחלקו בדורות הקודמים בני אשכנז המחמירים עם בני פולין המקילים.

ענין זה נידון על ידי רבי חיים אולמא, מחכמי וורמיישא ופפד"מ (-ש"ס-), תלמידו של מהר"ל מפראג, שהתריע על אותם "חדשים מקרוב באו למדינת

א. ספר חסידים, כת"י פארמא, סי' ת"ס, וגם בסי' תפ"ח.

ב. רמב"ם ה' תפילין ומזוזה וספר תורה פ"י ה"י.

ג. לקט יושר, או"ח, ברלין תרס"ג, עמ' 31; מהד' מכון ירושלים, שעלבים תש"ע, עמ' סא.

אשכנז, שהביאו עמהן הרבנים שבאו מארץ פולין, ושעומדים לפני ההיכל ופניהם אל העם, אשר לא שערום אבותינו... [כי] מנהגנו שלא לעמוד לפני היכל השם אחוריו להיכל ופניו כלפי העם, שאינו דרך כבוד... ונראה לעניות דעתי דאף לפי מנהגם יש לכל בעל נפש לעמוד על עצמו לצד צדודי ולא יעמוד נגד הפתח, לכל הפחות יעמוד מן הצד שלא כנגד הפתח, או ירד מדרגה אחת מהמעלות העולות, והוא דרך כבוד השם ברוך הוא וכנגד הבריות... שכל מנהגינו באשכנז מיוסדים על אדני פז הגמרא, ושהלכו דרך ענוה, הפך ההופכים".

בעיה זו קיימת לא רק בעמידה אלא גם בישיבה. אף בפולין הזהיר רבי מרדכי יפה בעל ה'לבוש' (ר"ץ-שע"ב) מפני ישיבה בצורה זו: "לעולם יזהרו שלא יעשו שום מקום לישיב עליו בין הבימה שבאמצע בית הכנסת ובין ההיכל, באופן שיהא פני היושב עליה כנגד הבימה ואחוריו אל ההיכל, דגנאי הוא ואיסור נמי הוה".

לא הכל הקפידו על איסור ישיבה עם הגב לכיוון ארון הקודש, ובן דורם רבי יצחק ב"ר אליקום מפוזנא שבפולין בעל 'לב טוב' (-ש"ף-), שאל: "כיצד יעלה על דעת אדם לעשות מעשים רע כזה, שיפנה את אחוריו לארון הקודש, לספרי התורה הקדושים?". והוסיף והבהיר: "כל הירא את השם, יפנה את פניו למזרח, ולא לשום צד אחר, כל עוד הוא עומד. אבל אם אחד יושב, אזי רשאי הוא להפנות את פניו באופן שיושב, כי זה לא בזיון כה גדול כמי שעומד, כיון שהמושב שלו שעליו הוא יושב עשוי בצורה כזו. אבל בכמה ארצות עשויים המושבים בצורה כזו שכל אחד אפילו בעת ישיבתו יהיו פניו לכיוון מזרח אל ארון הקודש".

מחמת בעיה זו, בקהילה ההונגרית הישנה אובן (אופן), ששכנה על הגדה המערבית של בודאפשט, הקפידו מאוד על עמידה מכובדת. בימי רבי אפרים הכהן בעל 'שער אפרים' (שע"ו-תל"ח), "היה מנהגם שהחכם הדורש לרבים לא

ד. ר"ח אולמא, הגהה בספר יוסף אומץ, סי' תרכ"ה, מהד' ר"ע כנרתי, שעלבים תשע"ו, עמ' קפג.

ה. לבוש התכלת, סי' ק"ג סעיף ה'.

ו. לב טוב (ביידיש-דייטש), ונוסף עליו לקוטים חדשים, לרבי יצחק ב"ר אליקום מפוזנא, אמשטרדם תפ"ג, דף יב טור א.

ז. לב טוב, שם, דף י טור א.

היה עומד לפני הארון כמנהגנו, באמרם: אין דרך כבוד של מעלה לעמוד באחוריו להיכל הקדש, ועשו מרפסת גבוה בשנים ושלשה מדריגות בצד מערב ושם היה הדרשן עומד".⁷

רבי דוד הלוי בעל 'טורי זהב' הט"ז (תכ"ז), למרות שהיה מודע לדברי ה'לבוש' שאסור לאדם לישב כשאחוריו לארון הקודש,⁸ ביקש ללמד זכות על המקילים להפנות גב לארון הקודש בעמידה: "נראה דרבנים שעומדים לפני ארון הקודש אינן בכלל איסור זה שעומדים אחוריהם לארון הקודש, כיון שהספר תורה מונחת בארון הקודש הוה כמו ברשות אחרת". סברה זו גם נותנת פתח להתיר לישב כשאחוריו לארון הקודש.

בקו דומה נקט רבי אלעזר פלקלש ראב"ד פראג בעל 'תשובה מאהבה' (תק"ד-תקפ"ו), כאשר לימד זכות "על הדרשנים שדורשים כלפי העם ואחוריהם אל ההיכל אשר בו ספר תורה... שאין זה נגד כבוד ה' ותורתו כי תכלית הדרוש לכבודו יתברך, לאהוב את המקום ברוך הוא ולאהוב את תורתו". כלומר, כיון שהדרוש עושה מצוה שהיא כבוד שמים, אין בצורת עמידתו ביזוי ספר התורה.

לדבריו ההיתר הזה נסמך על מנהג הכהנים עליו העיד הרמב"ם⁹ שנהגו לשאת את כפיהם כאשר אחוריהם אל ארון הקודש, בין אם פתוח בין אם סגור, כיון שספרי התורה הם ברשות בפני עצמה הגבוהה מן הארץ עשרה טפחים. על עצמו סיפר כי "פעם אחת... פתחתי את ההיכל באמצע הדרשה לעורר העם לבכי, ודרשתי וההיכל היה פתוח כשעה חדא". עם זאת ה'תשובה מאהבה' העדיף לא לסמוך על ההיתר הזה, והעיד על עצמו שהוא רגיל להחמיר: "כשאני דורש בפתחת ההיכל, כמו קודם 'כל נדרי' וכדומה, כל רואי יעידו בי שאני תמיד מצדד את עצמי, שלא להיות אחורי אל ההיכל".¹⁰

ח. 'מגילת אופן' של ר' יצחק שולחוף, נספח לספרו דוד קאופמן, של David Kaufmann, Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte nach dem Berichte Isak Schulhofs (1650-1732), Trier 1895, p. 18

ט. ט"ז אר"ח סי' ק"ג ס"ק ב': "כתוב ב'לבוש'... יזהרו שלא יעשו שום מקום לישב עליו בין הבימה ובין ההיכל באופן שיהיה פני היושב נגד הבימה ואחוריו להיכל, דגנאי הוא".

י. ט"ז יר"ד, סי' רפ"ב ס"ק א'.

יא. שו"ת פאר הדור, סי' ע"ח.

יב. שו"ת תשובה מאהבה, סי' רכ"ח.

פשרה מסויימת הציע רבי יוסף תאומים בעל 'פרי מגדים' (תפ"ז-תקנ"ב) בדבריו על אותם "רבנים בדרשה אחוריהם להיכל, דספר תורה ברשות אחרת, לפי שעה שאני, אבל בקביעות גנאי שיהא אחוריו להיכל"¹⁵¹.

כך הורה רבי יוסף חיים זוננפלד רבה של ירושלים בעל 'שלמת חיים' (תר"ט-תרצ"ב): "אסור לקבוע מקום ישיבתו בתמידות כנגד ארון הקודש באופן שאחוריו כנגד ההיכל, אבל העומדים לדרוש שם באקראי מותר"¹⁵².

סברת היתר ה'אקראי' מיישבת גם את עמידתם של הכהנים והחזן כשאחוריהם לארון הקודש, כי זו עמידה קצרה וחולפת לדקות מעטות, מה שאין כן דרשה הנמשכת זמן רב, ולעתים אף שעות אחדות, מלבד שניתן למצוא לדרשן מקום אחר.

עד הדור האחרון מצינו גדולי תורה שהקפידו שלא לדרוש כשאחוריהם לארון הקודש, כפי שהעידו על רבי חיים פינחס שיינברג ראש ישיבת 'תורה אור' בירושלים בעל 'טבעת החושן' (תר"ע-תשע"ב): "לא היה נושא את הישעורים והשיחות במרכז בימת ארון הקודש, אלא או לימין ארון הקודש או לשמאלו אך לא על העמוד כמקובל, כדי שלא להפנות גב לארון הקודש"¹⁵³.

כיוצא בזה נמסר על רבי אברהם גנחובסקי מראשי ישיבת טשבין (תרצ"ז-תשע"ג), "דבשעה שהיה מוסר שיעור, היה רגיל ליקח את הסטנדר לצידו של ארון הקודש, כדי שלא לעמוד באופן שגבו מופנה כנגד ספרי התורה שבארון"¹⁵⁴.

יג. פרי מגדים, או"ח, משבצות זהב, ס" ק"נ ס"ק ב'. על הרחבת ההקפדה הזו גם לספרי קודש מורפסים, כתב ר"ג הוניגסברג, מנחת תודה, תורה, ליקוטי דברים ששמענו מרבינו הגר"ח קניבסקי וקצת מהנהגתו בקודש של רבינו, בני ברק תשע"ג, עמ' תיב: "עד היכן נזהר רבינו בכבוד הספרים, תלמד אותנו הנהגתו בקודש שמקפיד לא לשבת עם הגב לספרים, ולכן אף שכל פינה בביתו מנוצל לארון ספרים, בקיר שיושב לגבו אין ארון ספרים, ואף בבתים שהיה בא לברית ישב היכן שאין ספרים לגבו".

יד. תורת חיים: הנהגות ופסקים רבי יוסף חיים זוננפלד, בעריכת רש"ח ורנר, ירושלים תשע"א, עמ' 152.

טו. רח"ש רוזנטל, מגדלתו ומרוממתו: תולדות חייו של מרן שר התורה הגאון רבי חיים פינחס שיינברג, ירושלים תשע"ו, עמ' 322.

טז. רש"א פיש, אגן הסהר: עובדות והנהגות עצות והדרכות מרבינו הגדול רבי אברהם גנחובסקי, בני ברק תשע"ה, עמ' 429-430.

את הקו המחמיר של רבני אשכנז ייצג במיוחד רבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב). הוא דן בדברי הרמב"ם: "לא יחזיר אחוריו לספר תורה, אלא אם כן היה גבוה ממנו עשרה טפחים"¹⁰. וביאר כי "מה שכתב [הרמב"ם]: 'אלא אם כן היה גבוה ממנו עשרה טפחים', רצה לומר למעלה מראשו בעמדו, דאי לא הכי הוי ליה למימר: 'אלא אם כן למעלה מעשרה טפחים', אלא ודאי כמו שכתבתי"¹¹.

טענה נוספת נגד חלק מהדרשנים העומדים לפני ארון הקודש העלה רבי יונה לאנדסופר בעל 'בני יונה' (תל"ח-תע"ג), באומרו בתקיפות כי ההיתר להפנות את הגב לארון הקודש ניתן רק למי שדורש לשם שמים: "נוהגים הדרשנים לחזור אחוריהם אל היכל ה' ופניהם כלפי העם משום כבוד תורה וכבוד ציבור, אבל אותן הדרשנים שדורשים לכבוד עצמם, ומכל שכן עתה שרוב הדרושים הם נאוצין וגדופין... ורובם ככולם מתכבדים בקלון התורה, אוי לאזנים שכך שומעין, והיה מן הראוי להוכיח אותם על כי פונים אחוריהם אל היכל ה' במילין דשקר והבלים"¹².

דעתם של ראשי המדברים בסוגיא רחבה זו סוכמה בידי רבי אפרים זלמן מרגליות בעל 'בית אפרים' (תקכ"א-תקפ"ח): "מה שנוהגים שהדורש רבים עומד לפני ארון הקודש ומחזיר פניו כלפי העם אין זה רק דרך עראי, וכן כתב ב'פרי מגדים'... וכבר דשו בה רבים וגדולים שהחזיקו לעשות כן, [ו]מנהג ישראל תורה. אך מי שלא הוטל עליו חובה לדרוש לעם, רק איהו דקא ממצי נפשיה, ויודע בעצמו שאין כוונתו לדרוש לכבוד השם וליקר תפארת תורתו הקדושה, רק לכבוד עצמו הוא דורש, לאחוויו חורפא או משום דרוש וקבל שכו, אין ספק כי מלבד שלא יקבל שכר על הדרשה, אלא ענוש יענוש על שמיקל ראשו כלפי הקודש, אין לו תוך ויש לו אחורים אל היכל השם, ושומר נפשו ירחק מזה. וברוב המקומות עושין הארון הקודש במקום גבוה ועולים

יז. רמב"ם, ה' תפילין ומזוזה וספר תורה פ"י ה"י.

יח. שו"ת חות יאיר, סי' קפ"ד. דיוק זה ברמב"ם אינו עולה בקנה אחד עם מה שכתב בפאר הדור, שו"ת הרמב"ם, סי' ע"ח: "אם היו הספרים גבוהים מן הארץ עשרה טפחים, חלקו כבוד לעצמם, ואין שום איסור לכהנים שאחוריהם אל היכל הקודש בשעת נשיאות כפים. וכן נתפשט המנהג". כלומר, שאין צורך שספרי התורה יהיו גבוהים עשרה טפחים למעלה מראשו, ודי שיהיו גבוהים עשרה טפחים מהארץ. ועי' שו"ת קרן לדוד (גרינואלד), אור"ח, סי' ל"ו.

יט. בני יונה, סי' רפ"ב סעיף א'.

אליו במעלות, ראוי לעשות בענין שלא יגיע תחתית הארון הקודש סמוך להרצפה, ולדקדק שיהיה סיום מקום עמידת הספר תורה שבהיכל למעלה מחצי קומת איש, כדי שעל כל פנים כשיעמוד הדורש שמה לא יהיו אחוריו ממש כלפי הספר תורה".

תמצית דבריו היא, שהקולא מותנית בכך שעמידת הדורש כשגבו לצד ארון הקודש תהא ארעית והדרשה תהא בלתי לה' לבדו, או שהספרי תורה לא יהיו מאחוריו ממש.

כ. שערי אפרים, שער ג', סעיף ט', פתחי שערים. על כך הוסיף בשו"ת מנחת יצחק, ח"ה, סי' ע"ח: "עובדא ידענא, דבעיר גראסוורדיין יצ"ו, היה המנהג שחתן בן תורה, היה דורש בשבת שלפני החתונה, לפול בבית המדרש דחברה ש"ס, אבל לא היה דורש מלפני ארון הקודש, אלא מעל הבימה, וכנראה שהוקבע כן על פי רוח חכמים, ומטעם שאיתא ב'שער אפרים' כנ"ל".